

Specyfika ekspertyz sądowo-psychiatrycznych w kodeksie postępowania cywilnego Republiki Litewskiej

*The specific nature of the forensic psychiatric expert opinion
in the Lithuanian civil proceedings code*

KONSTANTINAS DASKEVIČIUS, JELENA MARCINKEVIČIENE

Z Litewskiej Państwowej Służby Psychiatrii i Narkologii Sądowej
Ministerstwa Ochrony Zdrowia w Wilnie

STRESZCZENIE. Litewski kodeks cywilny przewiduje następujące sytuacje, w których ocenia się, czy osoba ma zdolność do czynności prawnych, czy nie. Są nimi: pełna zdolność do cywilnych czynności prawnych, ograniczona zdolność do cywilnych czynności prawnych, zdolność do udziału w postępowaniu procesowym, czasowa niezdolność do czynności prawnych, wyjątkowa niezdolność (zdolność) do czynności prawnych, niezdolność do czynności prawnych warunkowana wiekiem. Na Litwie wzrasta liczba badań sądowo-psychiatrycznych, głównie w sprawach cywilnych, testamentowych. W 1989 roku było ich 143, w 1997 – 306. Ma to związek z nowymi regulacjami prawnymi, m.in. z prawem do własności indywidualnej.

SUMMARY. In the Lithuanian civil code the individual's legal capacity or incapacity is assessed in the following situations: full civil legal capacity, limited civil legal capacity, capacity to participate in lawsuit proceedings, temporary legal incapacity, exceptional legal incapacity (capacity) and age-determined legal incapacity. The number of forensic psychiatric examinations in Lithuania is increasing, mainly in civil testamentary lawsuits – from 143 in 1989 to 306 in 1997. One of the reasons for this increase is the introduction of new legal regulations, e.g., with respect to the right to private ownership.

Słowa kluczowe: prawo cywilne / zdolność do czynności prawnych
Key words: civil law/ legal capacity

Jedną z podstawowych cech prawnego statusu obywatela stanowią przepisy prawa cywilnego. Podstawowym warunkiem zdolności do wyrażenia woli jest stan psychiczny oraz wiek podmiotu, tj. osoby, która dzięki własnej działalności zdolna jest do nabywania praw cywilnych, zasięgania zobowiązań cywilnych oraz ich realizacji, jak również ponosi odpowiedzialność za swoje działania [3]. Taka kompetencja cywilna jest uwarunkowana stosunkami społeczno-gospodarczymi oraz obowiązującymi normami prawnymi [5].

W litewskim prawie cywilnym (kc RL, kodeks cywilny Republiki Litewskiej) można rozróżnić następujące rodzaje zdolności do działania:

1. pełna zdolność do cywilnych czynności prawnych,
2. ograniczona zdolność do cywilnych czynności prawnych,
3. zdolność do udziału w postępowaniu procesowym,
4. czasowa niezdolność do czynności prawnych,
5. wyjątkowa niezdolność (zdolność) do czynności prawnych,
6. niezdolność do czynności prawnych warunkowana wiekiem.

Ustawodawstwo Republiki Litewskiej przewiduje, że pełna zdolność do czynności

prawnych (zdolność obywatela do nabywania za pomocą własnych działań praw cywilnych oraz do zasięgania zobowiązań cywilnych) powstaje w momencie, gdy osoba osiąga pełnoletniość (ukończy 18 lat). Wówczas dana osoba jest w pełni zdolna do działania cywilno-prawnego (art. 11 kc RL). W szczególnych przypadkach pełna zdolność do czynności prawnych może zostać uznana przed ukończeniem 18 lat. Gdy ustawodawstwo zezwala osobie, która nie ukończyła jeszcze 18 lat, na zawarcie związku małżeńskiego, od chwili zawarcia małżeństwa nabywa ona pełną zdolność do działania cywilno-prawnego [5]. Trzeba jednak zaznaczyć, że pełna kompetencja cywilna jest bezpośrednio uwarunkowana nie tylko wiekiem, ale również stanem psychicznym osoby, poziomem jej dojrzałości rozwojowej, intelektualnej oraz dyspozycją psychiczną do świadomego i celowego regulowania swego postępowania.

Art. 15 kc RL przewiduje, że osoba fizyczna upośledzona umysłowo lub nie będąca z powodu choroby psychicznej w stanie zrozumieć znaczenia swych działań, ani ich regulować, może zostać w trybie postępowania sądowego *uznana za ubezwłasnowolnioną*. Oznacza to uznanie, że osoba chora nie jest w stanie samodzielnie wywiązać się ze swoich obowiązków cywilnych, a ten brak oraz nasilenie choroby nie rokują poprawy i możliwości readaptacji społecznej chorego. W takim przypadku zostaje mu przydzielona opieka. Jeżeli osoba chora psychicznie, wcześniej uznana za ubezwłasnowolnioną, wraca do zdrowia lub jej stan zdrowia ulega znacznemu polepszeniu, sąd uznaje go za zdolnego do wyrażenia woli, a przydzielona opieka (opiekun prawny) zostaje zniesiona.

Na mocy art. 16 kc RL *zdolność do cywilnych czynności prawnych* może zostać ograniczona, jeżeli osoba nadużywa napojów alkoholowych, narkotyków lub środków o działaniu toksycznym. W takim przypadku zostaje mu przydzielona opieka. Po ograniczeniu zdolności do czynności prawnych, osoba taka ma prawo do zawierania

umów, pobierania wynagrodzenia za pracę, renty lub innych dochodów wyłącznie za zgodą osoby pełniącej opiekę. W przypadku zaprzestania nadużywania napojów alkoholowych lub środków o działaniu narkotycznym lub toksycznym, sąd odwołuje ograniczenie zdolności takiej osoby do czynności prawnych oraz przydzieloną jej opiekę.

Cywilna zdolność do czynności prawnych jest określana jako zdolność do obrony i korzystania ze swych praw w sądzie oraz do nadania pełnomocnictwa przedstawicielowi w celu prowadzenia sprawy sądowej (zdolność powoda lub pozwanego do wzięcia udziału w procesie sądowym oraz do zeznawania (art. 33 kc RL).

Czasowa zdolność do czynności prawnych ma miejsce w przypadkach, jeżeli osoba w momencie zawarcia umowy była w stanie niepozwalającym jej na ocenę znaczenia swych działań (faktycznych lub prawnych) ani też na kontrolowanie tych działań i przewidywanie ich skutków. Przyczyny powstania takiego stanu mogą być różnorodne, np. psychoza, stan afektywny, depresja, stres, ciężkie schorzenie somatyczne, silny ból fizyczny, stan nietrzeźwości. W takich sytuacjach powstaje poważna wątpliwość co do możliwości wykazania rzeczywistej woli osoby fizycznej. Osoba fizyczna zawierająca umowę powinna rozumieć skutki prawne danej transakcji. Na przykład, jeżeli osoba zawiera umowę w stanie nietrzeźwym, nie potrafi ona przewidzieć skutków prawnych danej umowy, a więc mamy do czynienia z brakiem świadomej woli do zawarcia umowy. Dlatego taka transakcja zawarta w stanie nietrzeźwym, w trybie postępowania sądowego oraz na podstawie powództwa danej osoby fizycznej, zostaje uznana za nieważną [4].

Wyjątkowa niezdolność do cywilnych czynności prawnych (określona przez *Kodeks Małżeństwa i Rodziny* – kmir) jest ustanawiana w sprawach cywilnych o zerwanie małżeństwa (art. 38 kmir) lub o unieważnienie małżeństwa (art. 45 kmir), a także w sprawach o przyznanie opieki nad dzieckiem lub pozbawienia praw rodzicielskich (art. 78 kmir).

Interesy dziecka są bronię w przypadku, jeżeli dziecko jest niewłaściwie wychowywane, pozbawione opieki lub jeżeli pozostawienie dziecka u osób mieszkających wspólnie grozi niebezpieczeństwem dla dziecka. Taka sytuacja może powstać nie z winy rodziców, ale na skutek ich stanu psychicznego lub innych schorzeń. W takim przypadku dziecko może, w trybie postępowania sądowego, zostać zabrane i przekazane instytucjom opiekuńczym bez pozbawienia rodziców praw rodzicielskich. Powództwo o zabranie dziecka mogą wytoczyć instytucje opiekuńcze, zakłady wychowawcze dla dzieci, prokurator lub jeden z rodziców.

Niezdolność do czynności prawnych warunkowana wiekiem jest uregulowana w art. 14 kc RL. Osoba niepełnoletnia w wieku od 15 do 18 lat może zawierać umowy wyłącznie za zgodą rodziców, rodziców przybranych lub opiekunów. Może natomiast samodzielnie dysponować pobieranym wynagrodzeniem lub stypendium, zrealizować prawa autorskie w stosunku do własnych utworów, odkryć lub wynalazków, a także zawierać drobne umowy bytowe, jak również ponosić odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną innym osobom.

W sprawach o uznanie niezdolności do czynności prawnych lub ubezwłasnowolnienie opinia eksperta stanowi niezbędny środek dowodowy, dlatego sądowa ekspertyza psychiatryczna w postępowaniu cywilnym ma duże znaczenie dla interesów wynikających z praw cywilnych chorych psychicznie. Sprawa o uznanie osoby fizycznej za ubezwłasnowolnioną wskutek choroby psychicznej lub z powodu upośledzenia umysłowego może zostać wszczęta po złożeniu wniosku przez członków rodziny tej osoby, szpital psychiatryczny lub zakład opieki. Sprawa o uznanie częściowej niezdolności do czynności prawnych osoby fizycznej, jeżeli dana osoba została wpisana przez policję do ewidencji profilaktycznej w stanie odurzenia alkoholem, środkami o działaniu narkotycznym lub toksycznym i w ciągu roku popełniła dwa lub więcej wykroczenia administracyjne, może zostać wszczęta na podstawie wniosku złożonego

przez członków rodziny tej osoby, prokuratora, policję, kierownika zakładu lub jego zastępcę (art. 283 kpc RL). W celu ustalenia jej stanu psychicznego, sędzia zleca biegłym psychiatrom opracowanie ekspertyzy. Jeżeli osoba taka unika sądowej ekspertyzy psychiatrycznej, organ procesowy podczas posiedzenia sądowego przy udziale psychiatry może wydać postanowienie o przymusowym przeprowadzeniu sądowej ekspertyzy wobec niej, zlecając wykonanie tego postanowienia policji (art. 285 kpc RL).

Jeżeli osoba, uznana za ubezwłasnowolnioną, wraca do zdrowia lub stan jej zdrowia ulega znacznej poprawie, sąd, na podstawie wniosku opiekuna, członków rodziny lub zakładu psychiatrycznego, lub na podstawie wniosków sądowej ekspertyzy psychiatrycznej, postanawia o uznanie chorego za zdolnego do wyrażenia woli (art. 288 kpc RL) oraz odwołuje opiekę.

Orzeczenie w sądowej ekspertyzie psychiatrycznej w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest uzależnione od stopnia urazu psychicznego oraz – co jest szczególnie istotne – od jego dynamiki. Zaburzenia międzycowowe oraz początkowe stadia atrofii mózgu w wieku podeszłym przejawiają się osłabieniem zapamiętywania wydarzeń bieżących i nieznacznie wyrażonymi zaburzeniami w sferach intelektu, emocji i woli. Taki obraz zaburzeń psychicznych nie sprzyja korzystnej prognozie poprawy ich stanu zdrowia. Tempo ich nasilenia i rozwoju zależy od oddziaływań psychogennych i stresu, spowodowanego naruszeniem stereotypów życiowych (nagła zmiana miejsca zamieszkania, strata osoby bliskiej, kryzys materialny albo rodzinny itp. [2]). Stan psychiczny w wieku podeszłym może wyraźnie pogorszyć się aż do poziomu otepienia, pod wpływem czynników somatogennych (leczenia operacyjnego, ciężkiej choroby kardiologicznej) [2]. Z tego powodu, ekspertyzy u osób w wieku podeszłym z objawami międzycowymi oraz początkowymi objawami atrofii mózgu wymagają wszechstronnej analizy oddziaływanie wszystkich czynników, jakie potencjalnie mogą sprzyjać dekompensacji

stanu psychicznego. Orzeczenie (opinia) ekspertów zależy nie tylko od głębokości zaburzeń psychicznych, ale i – co bardzo doniosłe – od dynamiki ich rozwoju. Dynamika chorobowa pozwala prognozować dalsze postępowanie osoby badanej, jej zdolność do adekwatnego spostrzegania otaczającego świata oraz sposobu zachowywania się [3].

Statystyczna, porównawcza analiza danych w naszym Centrum Psychiatrii Sądowej wykazała, że sądowe ekspertyzy psychiatryczne w sprawach cywilnych, stanowią 14,8% ogółu wszystkich ekspertyz. W porównaniu z ekspertyzami innego rodzaju, liczba ta nie jest duża. Jednak należy tutaj pamiętać o dużym znaczeniu ekspertyz w sprawach cywilnych, skomplikowanym przebiegu tego rodzaju ekspertyz oraz progresywnym wzroście ich liczby w ostatnich latach. W latach 1989–1997 liczba ekspertyz psychiatrycznych wzrosła więcej niż dwukrotnie (ze 143 do 306). Analizując dokładniej dynamikę wzrostu tego rodzaju ekspertyz cywilno-prawnych widzimy, że tempo ich narastania znacznie wyprzedza tempo narastania liczby sądowych ekspertyz psychiatrycznych w sprawach karnych, co pozwala na stwierdzenie, że również w latach następnych liczba sądowych ekspertyz psychiatrycznych w sprawach cywilnych, będzie rosła.

Analiza proporcji osób ubezwłasnowolnionych spośród badanych wykazała maksimum w 1991 r. (86,5%), w 1997 r. wynosiła ona – 83,3%. Spośród 255 osób ubezwłasnowolnionych, badanych w 1997 r., u 29% rozpoznano schizofrenię, u 27,4% – upośledzenie umysłowe, u 41,1% – organiczne uszkodzenie mózgu z otępieniem. Po odzyskaniu niepodległości znacznie wzrosła liczba sądowych ekspertyz psychiatrycznych, przeprowadzonych po śmierci danej osoby (głównie testatora): w 1983 r. przygotowano 11 takich ekspertyz, w 1991 r. – 15, w 1994 r. – 39, w 1996 r. – 41, w 1997 r. – 37, co stanowi łącznie 12% ogółu wszystkich ekspertyz cywilnych. Ważny jest także fakt, że 80,5% stano-

wią powtarzne sądowe ekspertyzy psychiatryczne wobec tej grupy osób. Jest to uwarunkowane wzrastającą aktualnością zdolności testamentowej wraz ze zmianą poglądu na prawo własności prywatnej.

Podsumowując przedstawiony materiał można twierdzić, że ekspertyzy psychiatryczne, dokonywane w sprawach cywilnych, z uwagi na specyfikę grupy badanej, odróżniają się od ekspertyz w postępowaniu karnym, wymagają od biegłych zarówno znajomości prawa cywilnego, jak i dobrego przygotowania medycznego (nie tylko psychiatrycznego, ale ogólnolekarskiego) ze względu na swoiste cechy i zaburzenia kliniczne oraz czynniki społeczno-demograficzne [1]. Ocena zdolności do czynności prawnych a także poszanowania praw tej grupy osób wymagają, ze względu na specyfikę osób badanych oraz liczbowy wzrost sądowych ekspertyz psychiatrycznych w sprawach cywilnych, szczególnej uwagi ze strony psychiatrów sądowych, psychologów oraz innych instytucji ochrony zdrowia.

PIŚMIENNICTWO

1. Bobrowa I.N., Mochonko A.R., Metielica J.L.: Osobnosti kontingentow ispytujemych, prochodiaszczich sudiebno-psichiatriczeskiju ekspertizu w grazdanskome processe. Sudiebno-psichiatriczeskaja ekspertiza (woprosy diejesposobnosti psichiczeski bolnych). Sbornik naucznych trudow 34 pod redakcijej akademika AMN SSSR G.W. Morozowa. Moskwa 1980, 10–15.
2. Gorinow W.W., Koroljowa J.W.: Grazdanskaja processualnaja diejesposobnost sudiebnoj psichiatrii im. W.P. Sierbskogo. Moskwa 1995.
3. Jachimowicz L.A.: Diejesposobnost i jego sudiebno-psichiatriczeskije kriterii. Prawowyje woprosy sudiebnoj psichiatrii. Sbornik naucznych trudow pod redakcijej akademika AMN SSSR G.W. Morozowa. Moskwa 1990, 134–140.
4. Starkonis V.: Sandoriai. Civilinė teisė. Vijusta, Kaunas 1997, 180–205.
5. Vėlyvis S.: Fiziniai asmenys kaip civilinės teisės subjektai. Civilinė teisė. Vijusta, Kaunas 1997, 125–136.